

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

127:2. 2007

Militärrevolten 1809 som process

Mats Hemström, *Marschen mot makten: västra arméns revolt och väg till Stockholm 1809*, diss., Studia historica Upsaliensia 219, Uppsala 2005. (Summary: Marching on the powers that be: the Western army's revolt and march on Stockholm, 1809.)

Den 13 mars 1809 arresterades Gustav IV Adolf på Stockholms slott av en grupp militärer ledda av generalmajoren Carl Johan Adlercreutz. Statskuppen var därmed ett faktum. Gripandet av kungen var början på en serie dramatiska förändringar i det svenska riket. Som en direkt följd av statsomvälvningen skapades en ny författning som kom att gälla förbi demokratins genombrott ända fram till 1970-talet. Kuppen bidrog även till att så småningom avsluta det krig som pågått sedan februari 1808 och som ledde till det svensk-finska rikets sprängning.

1809 var det svensk-finska riket under starkt militärt tryck. Napoleonkrigen kastade sin skugga även över Norden. Ryssarna stod i Västerbotten och på Åland. I väster och söder fanns franska, danska och norska trupper. Missnöjet med den svenske kungen och inte minst dennes utrikespolitik hade skapat sammansvärjningar som utvecklades till konkreta kupplaner. Kritiken mot kungen fanns framför allt bland de ledande ämbetsmännen och militärerna. Man menade att kungens utrikespolitik hade störtat Sverige in i ett övermäktigt flerfrontskrig som hotade krossa riket. Stockholm var centrum för sammansvärjningarna. Kring den före detta gardesofficeren Cederström samlades en grupp kritiska officerare och ämbetsmän. Kontakter togs med officerare bland gardesregementena på Åland, vilka hade anledning att vara missnöjda efter kungens degradering av gardesregementena efter de misslyckade landstigningarna på Finlands sydkust i slutet av september 1808. Även officerare vid trupperna i Värmland kontaktades under hösten 1808. Bland dem som funderade mycket kring de politiska förhållandena i Sverige fanns politikern, skriftställaren och militären Georg Adlersparre. Tidigare, inte minst under riksdagen 1800, hade han gjort sig känd för sina för den tiden radikala politiska åsikter och kritiska förhållningssätt till den gustavianska monarkin. 1808–09 tjänstgjorde han vid Värmlandsfördelningen som utgjorde en del av Västra armén. Det blev Adlersparre som i mars 1809 satte igång de händelser som ledde till den gustavianska monarkins fall. Efter en tids tjänstledighet, som han använde till att mobilisera de politiska krafterna mot regimen, återkom han till sin befattning och omsatte sina planer i handling. Den 7 mars, efter några sömnlösa nätter, startade Adlersparre en regelrätt militärrevolt. Genom sin centrala ställning vid Värmlandsfördelningen kunde han ta ledningen för truppena i trakten av Karlstad och inledde en marsch mot Stockholm för att avsätta

kungen och rädda riket. Adlersparre hann inte fram innan kungen blivit arresterad. Trots att det främsta syftet med marschen därigenom försvann fortsatte Adlersparre mot huvudstaden. Han ignorerade även instruktioner från kuppmännen om att bara infinna sig med halva sin styrka. Väl framme i Stockholm kom Adlersparre under våren och sommaren 1809 att spela en central roll i det politiska spelet. Först i juli 1809 demobiliserades revoltarmén.

Mats Hemström avhandling behandlar militärrevolten mot Gustav IV Adolf i mars 1809 och Västra arméns marsch mot Stockholm. Hemström har formulerat sin huvudfråga som: "Hur möjliggjordes och genomfördes västra arméns revolt och marsch till Stockholm 1809 och hur upplöstes sen rörelsen?" (s. 14) Huvudfrågan är klar och tydlig. Hemström har även angett ett mer övergripande syfte som är "att klarlägga hur en armé på några tusen man, i den omvälvande tid som revolutionernas och Napoleonskrigets Europa utgjorde, lyckades marschera tvärs genom det egna landet för att åstadkomma en regimförändring". (s. 14) Detta syfte är mer svårtolkat och lite oprecist. I sammanhanget får detta mindre betydelse då det inte råder några tvivel om vad Hemström skall studera, men syftet kunde ha formulerats på så sätt att Hemströms egna resultat sattes in i ett allmänt sammanhang som handlar om revolter och om hur militärer gör politik.

I den tidigare forskningen, som framför allt representeras av Sten Carlssons insatser, har det handlat om att fastställa orsaker till revolten. Det finns i litteraturen en stark vilja att se orsak och verkan på ett lite statistiskt och kanske förenklat sätt. Inte minst missnöjet bland gardesofficerarna efter kungens degradering av gardesregementena hösten 1808 ges en avgörande betydelse. Hos kuppmännen fanns en stark oföränderlig intention, eller motivbild, som väcktes i och med gardesdegraderingen och som i mars 1809 omsattes i handling. Hemström väljer att se revolten mot kungen på ett delvis annat sätt. Han fokuserar på frågan *hur* man lyckade planera och genomföra marschen mot Stockholm. Hemström menar att vi genom att besvara den frågan kommer att bättre förstå *varför* en revolt lyckas eller misslyckas. Han vill likna hela händelseförloppet vid en process där orsaker och målsättningar är under ständig förändring i samspel med omständigheterna runt omkring. Det statistiska i den tidigare forskningen står här mot Hemströms mer dynamiska tolkning. Carlsson och den tidigare forskningen framstår som mer intentionalistisk och Hemströms synsätt som mer funktionalistiskt. Carlsson betonar starkare intentionen och aktören eller aktörerna. Hemström å sin sida ser mer till de strukturella sammanhangen och det kollektiva handlandet. På så sätt vill Hemström omtolka och bidra med nya perspektiv i förhållande till den tidigare forskningen. Han visar detta tydligt i sina teoretiska utgångspunkter.

För Hemström blir teorier och tidigare studier av processliknande händelsekedjor av stor betydelse. Tydligt inspirerad av Karin Sennefelts studie av Dalupproret 1743 låter Hemström oss se revolten och marschen mot makten på ett nytt sätt. Till sin hjälp för att förstå händelseförloppet tar han teorier som beskriver

hur en rörelse mobiliseras och utvecklas. Ett begrepp som återfinns i den tidigare forskningen är konsensus. Inte minst Bert Klanderman framhåller betydelsen av att formulera och skapa konsensus och att sedan utifrån detta gå till konkret handling. Hemström finner att teorier, i vissa fall tämligen moderna sådana, som beskriver hur konsensus skapas och förmedlas kan användas på revolten i mars 1809. En huvudfråga i Hemströms avhandling blir hur konsensus skapas och förändras. Hemströms utgångspunkt är fruktbar och intressant. Den ger oss inte minst möjlighet att kanske förstå varför Adlersparre under sin marsch mot Stockholm kunde omformulera och hålla sin revoltrörelse vid liv trots att marschens huvudmål redan hade uppnåtts innan armén nådde Stockholm.

När Hemström diskuterar sina teoretiska utgångspunkter kunde han ha tagit upp frågan om den enskilde aktören lite mer. I de teorier och modeller som Hemström använder är det främst de strukturella förklaringarna som är framträdande. Det talas i denna tidigare forskning om att konsensus skapas inom ett nätverk och det handlar mycket om kollektivt handlande. Hemström skriver själv att han ser revolten "som en kollektiv handling eller rörelse". (s. 40) Hemström ser aktören som starkt bunden av processens strukturer. Frågan om Adlersparres betydelse, även om den är uppenbar, kunde ha lyfts fram till diskussion lite tydligare. Kanske skulle Adlersparres ledarskap och maktutövning ha ventilerats utförligare. Frågan om aktör kontra struktur är klassisk och i en studie av en revolt med aktörer, både enskilda och kollektiva, blir den viktig.

Avgörande för bra forskning är att den skapar ny kunskap ur ett mer empiriskt perspektiv. Detta är viktigt att framhålla. De teoretiska utgångspunkterna i alla åra, men det mödosamma arbetet med att söka ny kunskap genom källforskning är historikerns främsta uppgift. Den har Hemström väl uppfyllt. Avhandlingen är en produkt som absolut står på empiriskt fast grund. Den ger ny kunskap om hur marschen gjordes möjlig när det gäller de mer konkreta problem som mötte Adlersparre när en flera tusen man stark armé skulle förflyttas genom riket. Som en följd av detta blir en av avhandlingens starkaste sidor det sätt på vilket frågeställningar och teoretiska utgångspunkter omsätts – operationaliseras – i den empiriska verkligheten. Avhandlingen är välstrukturerad och systematisk. De i huvudsak fyra empiriska kapitlen är kronologiskt upplagda. Utifrån den teoretiska bakgrunden analyseras hur konsensus mobiliserades och omformulerades, hur idéerna omsattes i handling, hur marschen gick mot Stockholm, och hur rörelsen så småningom under sommaren 1809 ebbade ut och demobiliserades. Hemström lyfter ut tre begrepp: *organisation*, *identitet* och *kommunikation*. Kring dessa bygger han upp sina empiriska studier. *Organisationen* handlar i stort sett om de praktiska förutsättningarna: logistik. I detta ligger även relationen till lokalförvaltningen och regimen i Stockholm. *Identiteten* handlar konkret om hur officersrörelsen skapade konsensus och uppfattade sin egen roll – vilken självbild den hade. *Kommunikation* avser hur Adlersparre och officerarna kring honom för-

medlade revoltens budskap och på politisk väg fick med sig andra och rättfärdigade sitt handlande.

I det första empiriska kapitlet, kapitel 2, studerar Hemström revoltens förutsättningar. Framför allt två frågor diskuteras: Vilka rent praktiska förutsättningar fanns för Västra arméns revolt och hur skapades konsensus kring beslutet att inleda en revolt? I kapitlet går det att följa processen från skapande av en gemensam tanke – konsensus – till praktisk handling. Hemström klarlägger på ett övertygande sätt att degraderingen av gardesregementena knappast hade den betydelse för revolten som tidigare forskning har hävdad. I stället framstår sökandet efter en gemensam tolkningsram som det mest betydelsefulla. Vad som sedan nyttjas inom denna tolkningsram förefaller vara av mindre betydelse. Avgörande är också att det går att kommunicera samförståndet till en större grupp av anhängare för att det skall bli en rörelse. Vid Västra armén våren 1809 blev det – de för övrigt felaktiga – ryktena om att Sverige hotades av uppdelning efter mötet i Erfurt mellan Napoleon och Alexander hösten 1808, som fick betydelse. Konsensus om att något måste göras förefaller ha funnits tidigare, redan i Pommern 1805, och var sannolikt spridd inom stora delar av armén 1808–09. Oron rörde utrikespolitiken, att Sverige hamnat på en förlorande sida i stormaktsspelet. Enligt Hemström kom det aldrig till handling i till exempel Pommern och på Åland därför att den gemensamma värderingen aldrig spreds till en större grupp. Det var kommunikationen som brast. Det är trots allt intressant att fundera kring hur tidigare tolkningsramar kom Adlersparre till del. I vilken utsträckning var Adlersparre påverkad av den tidigare oppositionens tankar? Sannolikt är det mindre intressant. Poängen med Hemströms angreppssätt är att han analyserar hur tolkningsramarna kunde omskapas och förändras bara de fann gehör hos en tillräckligt stor del av de inflytelserika officerarna vid Västra armén. Hemström skriver kärnfullt: "Det väsentliga är således inte problemen i sig, utan vad människorna gör av dem." (s. 56) Kontinuiteten mellan Pommern 1805 och Värmland mars 1809 är måhända det allmänna missnöjet – inget mer. Kring det allmänna missnöjet kunde sedan en förslagen entreprenör skapa en gemensam sak bestående av hotbild och mål i form av fred och förändring av regimen (inför den trängre kretsen även kungens avsättande). Denne entreprenör i kupper var överstelöjtnanten Adlersparre.

I övrigt ligger styrkan i kapitlet i att Hemström verkligen lyfter fram de praktiska problemen. Logistiken med dess krav på skjutsningar och förnödenheter till manskapet sätts på ett bra sätt in i sitt sammanhang. Redan från början i avhandlingen framstår detta som helt avgörande. Det blir på många sätt uppenbart att utan att de praktiska problemen hade lösts hade inga proklamationer eller gemensamma tolkningsramar hjälpt. Hemströms studie blir konkret och begriplig. Många gånger är historiens skeenden mycket enkla och konkreta. För att komma åt detta konkreta är forskaren tvungen att likt Hemström gräva i arkiven. Genom

systematiskt arkivarbete skapar Hemström ny kunskap. På samma sätt lyfts relationen till de lokala ämbetsmännen upp till diskussion utifrån de resultat som empirin ger. Interaktionen mellan revoltens ledning och de lokala ämbetsmännen framstår som viktig. I kontakten med de lokala myndigheterna förbigicks ofta landshövdingen. Hemström anser att detta är anmärkningsvärt. Faktum är nog att detta snarare var praxis. Visserligen framställdes ordervägen klart i förordningarna, men verkligheten under krigföringen i Finland och Västerbotten var som regel den att det blev kronofogdar och länsmän som i huvudsak mottog order och skjuts. På så sätt framstår inte förfarandet under Västra arméns marsch mot Stockholm som unikt. Hemström anger även att bönderna många gånger skjutsade längre än vad som var beordrat och att de även skjutsade manskapet med packning – så kallad *marche forcé* – utan att detta var beordrat från början. Detta var nog även att betrakta som normalt. Ofta uppstod mer eller mindre ett kaos under förflyttningarna. Marschen mot Stockholm i mars 1809 framstår som lugn och på det hela taget välordnad om man jämför med situationen till exempel under reträtten ut ur Finland hösten 1808. Poängen är att relationen till lokalförvaltning och bönder nog var mycket normal under marschen mot Stockholm.¹

Även lokalförvaltningens agerande inför Adlersparres budskap och revoltens mål är intressant. Hemström visar med ett antal empiriska exempel hur lokalförvaltningens ämbetsmän, och även personer ur magistraten, ställdes inför valet att delta i revolten eller inte. I detta sammanhang tvingades man välja mellan troheten mot kungen eller en form av lojalitet mot folket. Kanske förklaringen i detta fall låg i den förändring av ämbetsmännen lojaliteter som började skönjas vid denna tid (se t. ex. Maria Cavallins forskning). Regimens legitimitet var inte bara skör när det gäller Gustav IV Adolf personligen utan även i mer allmänna termer. Många ämbetsmän och däribland även landshövdingar – tydligast manifesterat av landshövdingen Pehr Adam Stromberg i Västerbotten – satte sig upp mot kronans krav och följde mer strikt sina instruktioner i vilka det talades om att stå länsinnevånarna bi. Detta anknöt till Adlersparres proklamationer om att bidra till folkets välgång och motiverade kanske många ämbetsmän att ansluta sig till revolt rörelsen. Att tankarna på kungens avsättande dessutom lämpligt förtegs ökade möjligheten att få lokala ämbetsmän att agera i linje med revoltmännens vilja. I sista hand gick det ju alltid att använda våld eller hot om våld.

I kapitel 3 fortsätter Hemström på samma sätt som tidigare att med gott empiriskt underlag klarlägga händelseförloppet och hur Adlersparre lyckas föra armén vidare mot Stockholm. Särskilt framstår avsnitten om interaktionen mellan kupp militären och de lokala myndigheterna återigen som betydelsefulla. I det stora hela framstår marschen mot Stockholm som en kamp för att få fram skjuts och förnödenheter. Inte minst arbetet för att hålla armén med hästar tog mycket

1. Se Martin Hårdstedt, *Om krigets förutsättningar: den militära underhållsproblematiken och det civila samhället i norra Sverige och Finland under finska kriget 1808–09*, Umeå 2002.

tid och var egentligen det som skapade de största friktionerna. Många gånger verkar de politiska frågorna ha kommit i skymundan. Går det att tänka sig att marschen hade börjat leva sitt eget liv? En och annan officer och soldat kanske stundtals glömde marschens mål mitt i det dagliga slitet för att få truppen framåt? Samtidigt arbetade de ledande officerarna för att sprida sitt budskap. Det är betydelsefullt i sammanhanget att manskapet fick en annan version av målet med marschen och revolten. Bland annat hölls frågan om att avsätta kungen hemlig för manskapet. Den fråga man kan ställa sig utifrån Hemström beskrivning av marschen fram till den 14 mars 1809 är hur mycket det verkligen handlade om en rörelse i vid mening. Adlersparre gjorde stor sak av att alla skulle ansluta sig frivilligt, men eftersom det endast var valda delar av de egentliga målen som presenterades går det att diskutera om revolten skall ses som en massrörelse. Utifrån Hemströms resultat framstår det som att Adlersparre och officerarna i hans omedelbara omgivning mycket skickligt manipulerade soldaterna.

I kapitel 4 undersöker Hemström hur officersrörelsen och mobiliseringsprocessen påverkades av de nya förutsättningarna från och med den 14 eller 15 mars 1809. Den 14 mars befann sig revoltarmén mellan Örebro och Västerås. I Stockholm skedde regimskiftet och hertig Karl inträdde som riksföreståndare. Den officiella bekräftelsen på detta kom den 15 mars. Detta innebar att målet att byta regim i riket försvann. I kapitlet följs utvecklingen fram till och med intaget i Stockholm den 22 mars 1809. Kanske är det i detta kapitel som Hemströms processperspektiv skördar sin största triumf. Adlersparres och hans närmastes förmåga att starta om konsensusprocessen och förmedla en ny omvärldsbeskrivning till revoltarmén blir begriplig genom Hemströms utgångspunkter. Dynamiken i revolt-rörelsen visar sig ha varit avgörande. Från att ha handlat om att få till stånd fred och inkalla riksdagen för att åstadkomma en regimförändring, blev det nu en fråga om att försvara riksdagen. Inom den mindre trängre kretsen tycks även mer personliga intressen ha spelat en stor roll. Det gällde att bevaka händelseförloppet. De revolterande officerarnas säkerhet stod på spel – de hade ju när allt kommer omkring gjort myteri. Bland officerarna vid Västra armén fanns en uppfattning av arresteringen av kungen på Stockholms slott den 13 mars var en motkupp. De ville samlat komma till Stockholm. Adlersparre förefaller ha varit misstänksam mot den nya regimen i Stockholm och inte minst Adlercreutz. Inför regimen i huvudstaden var det svårt att vinna förståelse för att fortsätta marschen och intåga med hela revoltarmén. Hemström visar att marschtempot ökades påtagligt efter den 13 mars. Rörelsen kunde alltså samlas kring en ny tolkningsram och sprida detta om än något haltande budskap och dessutom, vilket Hemström återigen visar empiriskt, samla resurser för att få armén till Stockholm.

I kapitel 5 studeras hur revoltarmén nådde Stockholm och slutligen demobiliserades. Som en värdig avslutning på revolten fick Adlersparre och den samlade

officerskåren vid Västra armén slutligen legitimitet av den nya regimen. Däremot förefaller förutsättningarna för att hålla samman rörelsen och återstarta konsensusprocessen ha blivit mindre. Under riksdagen som följde på statsomvälvningen vittrade sammanhållningen sakta bort. Adlersparre engagerade sig som medlem i regeringen starkt i författningsfrågorna men vann inte gehör för alla sina uppfattningar. Han tillhörde de mer radikala. Det blev de konstitutionella frågorna som mest tydligt splittrade officersrörelsen. Rörelsens förenande identitet var därmed splittrad och det innebar början till slutet för sammanhållningen. Manskapedet hade redan förlorats i organisatoriskt hänseende då Västra armén efter ankomsten till Stockholm på samma sätt som de andra förbanden i huvudstaden mycket snart drogs in i garnisonstjänstgöring och den deltog även i de ceremonier som ägde rum. Den blev allt mer en del av den nya regimen krigsmakt. Det sista argumentet för revolten, att skydda riksdagen, försvann även när författningen väl var accepterad och en ny regim började med Karl XIII som kung. Även behovet av att avvärja eventuella hämndaktioner mot officerare och manskaped inom revoltarmén försvann i samma stund som Gustav IV Adolf avsattes och hans son utesluts från tronföljden. Efter diverse belöningar till manskaped och officerare upphörde revoltarméns betydelse. Den kommenderades åter till Värmland i slutet av sommaren.

I slutdiskussionen sammanfattas undersökningen. Resultaten vägs mot tidigare forskning och återkoppling till de teoretiska aspekterna finns. Hemströms fokusering på de strukturella faktorerna och omständigheterna blir här mycket tydlig. Utifrån de teorier som problemformuleringen bygger på är det logiskt. Hemström tar på många sätt plats bland de historiker som under de senaste årtionden velat föra in funktionalistiska förklaringsmodeller i den politisk-historiska forskningen. Klassiska ämnesområden för denna typ av angreppssätt är till exempel Tredje rikets historia. Syftet har varit att peka på de politiska processernas komplexitet och frågå det som av vissa historiker har uppfattats som alltför rätlinjiga orsaksförklaringar ofta styrda av enskilda aktörer med klara intentioner. Trots detta framstår aktören Adlersparre som betydelsefull och intressant. Processansatsen förklarar mycket bra hur en aktör som Adlersparre tillsammans med sin närmaste omgivning utnyttjade och skapade konsensus ur ett vagt, lite dåligt fokuserat allmänt missnöje, genom att finna – för att inte säga konstruera – en gemensam tolkningsram som de dessutom förmådde sprida och få gehör för. Samtidigt framstår Adlersparre och de ledande kuppmännen som i stor utsträckning styrda av de strukturella förhållandena. Gång på gång kunde de manipulera omständigheterna, men samtidigt måste de minst lika ofta vika sig och anpassa sig. Hur var det möjligt att förändra målen? Kanske genom att Adlersparre och hans närmaste mest var intresserade av att spela en politisk roll. Det skulle i sådana fall handla om maktbegär. Hemströms syfte kunde ha omformulerats och berört frågan om officerskollektivets politiska betydelse och pretentioner. Kanske hade det gett

intressanta bakåt- och framåtblickar och nya forskningsfält hade kunnat skisseras. Hur skulle Hemström till exempel se på statsomvälvningen 1772?

Av Hemströms avhandling framgår att revoltens framgång gavs av kuppmännens förmåga att skapa konsensus och att förändra denna under resans gång. Vidare att denna förmedlades till den större massan av soldater i väl avvägda och tillrättalagda ordalag. Slutligen, och inte minst, att det gick att organisera truppernas marsch. Det sista får i Hemströms avhandling sin rätta plats som en helt avgörande förklaring till revoltens framgång. Hemströms begrepp *organisation* är utan tvivel centralt. Utan denna del hade Hemström inte nått så långt som han gjort. I förhållande till dem som tidigare funderat i teoretiska termer kring kupper och dess processer visar Hemströms resultat att de konkreta spörsmålen är nog så viktiga.

Sammanfattningsvis är Hemströms avhandling ett gott hantverk där författaren visar prov på alla de färdigheter som en historiker skall visa upp i sin doktorsavhandling. Det mest bestående intrycket är att författaren uppnådde sitt mål att förklara hur det var möjligt för Västra armén att i mars 1809 marschera från Värmland till Stockholm. Processansatsen fungerade. Avhandlingen är dessutom väl empiriskt dokumenterad och har en god struktur. Hemström har skapat ny kunskap vilket är all historieforskningens främsta mål.

*Martin Hårdstedt**

* Fakultetsopponent